

**«6D030100-Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясына**

АННОТАЦИЯ

ТЛЕШАЛИЕВ НУРЛАН ДАУЛЕТКУЛОВИЧ

**ҚАМАҚҚА АЛУ ЖАЗА ТҮРІ РЕТІНДЕ: ҚЫЛМЫСТЫҚ-
ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ АСПЕКТИЛЕРІ**

Диссертациялық зерттеу жұмысының мақсаты. Зерттеудің мақсаты болып, қамаққа алу түріндегі жазаны қолдануды тәртібін және шарттарын реттейтін заңнаманы кешенді қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқарушылық талдаудың негізінде қамаққа алу түріндегі институтты жетілдіру бойынша құқықтық актілерге енгізілуі қажет өзгерістер мен толықтыруларды негіздеуден және ұсынудан тұрады.

Зерттеу міндеттері:

- қамаққа алу жазасының тарихын салыстырмалы-құқықтық талдау;
- қамаққа алу түріндегі жазаның мәнін, мазмұнын және нысанын қарастыру;
- қамаққа алу түріндегі жазаны тағайындаудың тәртібін зерделеу және мәселелерін анықтау;
- қамаққа алу түріндегі жазаны орындау мен өтеуге қатысты қылмыстық-атқару заңнамасының ережелерін талдау;
- қамаққа алуға сотталған адамдарға түзету ықпалын және олардың түзелуінің құралдарын зерттеу;
- қамаққа алу түріндегі жазаны қолдану жөнінде қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару заңнамаларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- сотталған тұлғаның құқықтық жағдайын реттеу бойынша халықаралық стандарттарды отандық заңнамалармен талдау;
- бірқатар шет елдердің заманауи қылмыстық заңнамасындағы қамаққа алу түріндегі жазаны зерттеу;
- шет елдердің заманауи қылмыстық атқару заңнамасындағы қамаққа алу түріндегі жазаны орындау тәртібін зерделеу болып табылады.

Диссертациялық зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін қылмыстық-құқықтық, қылмыстық-атқару сипаттағы нақты мәселелерді шешу үшін авторға қажетті теориялық және құқықтық алғышарттар құрайды. Жұмыста формальды-логикалық, тарихи, жүйелік, статистикалық, салыстырмалы және нақты әлеуметтік зерттеу әдістері қолданылды. Бұл әдістерді қолдану қылмыстық құқықтағы қамаққа алу түріндегі жазаның пайда болуы мен даму кезеңдерін, заңдылықтарын анықтауға және отандық заңнамада көрсетілген аталған жазаға баға беруге, сондай-ақ қамаққа алу түріндегі іс тәжірибеде қолданылу жағдайын айқындап, тұжырым жасауға мүмкіндік берді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар):

Жүргізілген зерттеуді ескере отырып, мына ұсыныстарды іске асыру жолымен Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық, қылмыстық-атқару заңнамасын одан әрі жетілдіру бойынша тұжырымдар ұсынылады:

1. Қамаққа алудың қысқа мерзімдері мен қатаң оқшаулауымен, және де бас бостандығынан айырумен салыстырғанда жазаның шығыны аз түрімен байланысты жазаның түрі секілді оның тиімділігін ескере отырып, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған үшін де жазаның негізгі түрі ретінде қамаққа алуды қосу арқылы жазаның осы түрін қолдануды кеңейту керек. Осылайша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабының 2-бөлігі бас бостандығынан шектеуден кейін «қамаққа алумен толықтырылуды ұсынамыз;

2. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімнің баптарының санкцияларында қамаққа алуды бас бостандығынан айыруға және жазалардың басқа түрлеріне балама ретінде көзделуді ұсынамыз. Мысалы, қамаққа алуды жазаның балама түрі ретінде профилактикалық сілкіп алу сияқты аталатын қысқа уақытта сотталған адамға осы жаза барынша тиімді және пәрменді болатын сондай қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін енгізуді көздеу. Оны тиімділігі аз, ұзақ және мемлекет үшін шығынды, үлкен әлеуметтік жағымсыз салдары бар бас бостандығынан айыруды емес, қамаққа алу секілді жаза түрін қолдану кезінде ғана жүзеге асыруға болады.

Осылайша, қамаққа алуды Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің жекелеген баптарының санкцияларына жазаның басқа түрлеріне қосымша қосу көңілге қонымды және мақсатқа сай болар еді және құқық қолдану үдерісінің тиімділігін айтарлықтай арттырар еді. Қамаққа алуды жазаның балама түрі ретінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің мына баптарына қосу үшін ұсынуға болады: 110-бап (Қинау), 115-бап (Қорқыту), 119-бап (Қауіпті жағдайда қалдыру), 124-бап (Жас балаларды азғындық жолға түсіру), 126-бап (Бас бостандығынан заңсыз айыру), 131-бап (Қорлау), 132-бап (Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту), 133-бап (Кәмелетке толмаған адамды қоғамға жат әрекеттер жасауға тарту), 134-бап (Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту), 200-бап (Автомобильді немесе өзге де көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу), 267-бап (Заңсыз әскерилендірілген құралымды ұйымдастыру), 273-бап (Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлау), 293-бап (Бұзақылық); 417-бап (Парамен коммерциялық сатып алуға не паракорлыққа арандату), 419-бап (Көрінеу жалған сөз жеткізу), 421-бап (Куәнің немесе жәбірленушінің айғақтар беруден бас тартуы), 426-бап (Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу) және басқа құрамдар.

3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабына «Қамаққа алу» мынадай өзгерістер мен толықтырулар енгізілуді ұсынамыз:

- Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабының 2 бөлігі «Қамаққа алу он тәуліктен елу тәулікке дейінгі мерзімге белгіленеді» деген

сөздер «Қамаққа алу отыз тәуліктен тоқсан тәулікке дейінгі мерзімге белгіленеді» деген сөзбен ауыстырылсын;

- Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабының 4 бөлігі «Әскери қызметшілер қамақта болуды гауптвахтада өтейді» деген сөздер «мерзімді әскери қызмет әскери қызметшілері» деген сөзбен ауыстырылсын;

4. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 79-бабының 2-бөлігінен қылмыстық теріс қылықтар жасаған адамдарды соттаған үшін сотталғандықтың жоқтығын көздейтін ережені нақтылау қажет. Себебі бұл ереже тағайындалған қылмыстық жазаның белгілерінің бірі және құқықтық салдары болып табылатын сотталғандық деген уақыт бойынша тұрақтаған тұжырымдаманы бұзады. Бұдан басқа қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін сотталған адамды сотталғандығы жоқ деп танитын осы ереже қылмыстық-құқықтық саясаттың жүргізіп жатқан ізгілігінің белгісі болып табылып қоймай, қылмыстық құқықтың превентивтік қызметін бұлдыр қылуға ықпал етеді.

Қамаққа алу жазасы балама түрі ретінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жекелеген баптарына қосылған жағдайда, сотталған болып есептелсін.

Яғни, қылмыстық кодекстің 79 бабының 3 бөлігінің 3-1 тармақшасына мынадай өзгерістер мен толықтырулар енгізілуді ұсынамыз «Онша ауыр емес қылмыстар - үшін қамаққа алу жазаның балама түрі ретінде сотталған адамдарға қатысты тағайындалғанда – жазаны өтегеннен кейін бір жыл өткен соң»;

Қылмыстық кодекстің 79 бабының 3 бөлігінің 3-2 «Ауырлығы орташа қылмыстар үшін қамаққа алу жазаның балама түрі ретінде сотталған адамдарға қатысты тағайындалғанда – жазаны өтегеннен кейін үш жыл өткен соң».

5. Қолданыстағы заңнаманы (қылмыстық және қылмыстық процестік) толық көрсету мақсатында қамаққа алу түріндегі жазаны орындау негіздерінің қатарына (2014 жылғы ҚР ҚАК 84-бабы) сот үкімінен басқа, айыппұл, түзеу жұмыстары және қоғамдық жұмыстар сияқты жаза түрлері қамаққа алуға ауыстырылған жағдайда, заңды күшіне енген сот қаулыларын да қосу ұсынылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Диссертациялық жұмыста алынған негізгі нәтижелерге мыналар жатады:

1) Қоғамда орын алып жатқан әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайлар ескеріле отырып ұсынылған қамаққа алу жазасының негізгі түсінігі, белгілері нақтыланады;

2) Қамаққа алу түріндегі жазаны орындау заңды күшіне енген сот үкімі негізінде қамаққа алу түріндегі қылмыстық жазаны өтеуге арналған сотталған жері бойынша арнаулы қабылдау орындарында немесе тергеу изоляторларының окшаулау учаскелерінде жүзеге асырудың құқықтық реттелуі зерделенеді. Бұл ретте статистикалық құқықтық талдау әдісін қолдану мәселені зерттеу үшін ең қолайлы жағдайларды анықтауға мүмкіндік берді;

3) Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 467 бабының 1-1. тармақшасына сәйкес, ҚК 45-бабының ережелері әскери қызметшілерге қатысты және осы Кодекстің 41-бабы алтыншы бөлігінің 1) тармағында, 42-бабы бесінші бөлігінің 1) тармағында және 43-бабы 2-1-бөлігінің 1) тармағында көзделген жағдайларда – 2017 жылғы 1 қаңтардан бастап, ал қосымша жаза түрі ретінде шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу тағайындалған адамдарға қатысты 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданылады деп белгілей отырып, оның қолданысы 2027 жылғы 1 қаңтарға дейін тоқтатыла тұрсын деп көрсетілген, осының негізінде ғылыми жұмыста қамаққа алу жазасын тағайындау мен орындау тәртібі нақтыланған;

4) Шетел тәжірибесі негізінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабының 2-бөлігі бас бостандығынан шектеуден кейін «қамаққа алу» жазасын толықтыру, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабының 2 бөлігі «Қамаққа алу он тәуліктен елу тәулікке дейінгі мерзімге белгіленеді» деген сөздер «Қамаққа алу бір айдан алты айға дейінгі мерзімге белгіленеді» деген сөзбен ауыстыру ұсынылды, қамаққа алу жазасы тәуліктермен емес айлармен есептелу дұрыс ретінде қарастырылды;

5) «Қамаққа алу» жеке жаза түрі ретінде қосу аталған жазаның қылмыстық жаза жүйесіндегі орнын анықтап, Қылмыстық-атқару заңнамасында жазаның орындалу тәртібінің белгілеуге мүмкіндік бере келе, өз кезегінде құқық қолдану тәжірибесіндегі олқылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

6) Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталушылардың түзелуі процесінің тиімділігін арттыру үшін қамаққа алудың қысқа мерзімдері мен қатаң оқшаулауымен, және де бас бостандығынан айырумен салыстырғанда жазаның шығыны аз түрімен байланысты жазаның түрі секілді оның тиімділігін ескере отырып, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған үшін де жазаның негізгі түрі ретінде қамаққа алуды қосу арқылы жазаның осы түрін қолдануды кеңейту керектігі ұсынылады.

7) Қолданыстағы заңнаманы (қылмыстық және қылмыстық процестік) толық көрсету мақсатында қамаққа алу түріндегі жазаны орындау негіздерінің қатарына (2014 жылғы ҚР ҚАК 84-бабы) сот үкімінен басқа, айыппұл, түзеу жұмыстары және қоғамдық жұмыстар сияқты жаза түрлері қамаққа алуға ауыстырылған жағдайда, заңды күшіне енген сот қаулыларын да қосу ұсынылады.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу.

Алынған нәтижелердің жаңалығы негізгі жаза ретінде қамаққа алу мәселелеріне алғаш рет ғылыми-теориялық және тәжірибелік тұрғыдан жеке талдау жасалынуымен, сонымен қатар алғаш рет кешенді зерттеліп отырғандығымен сипатталады.

Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы диссертацияда көрсетілген тұжырымдар мен ұсыныстардың келесі бағыттарда пайдаланылатындығымен расталады:

- Қылмыстық, Қылмыстық-атқару заңнамалары нормаларын жетілдіру кезіндегі заң шығарушылық қызметінде;

- қылмыстылықтың алдын алудың кешенді бағдарламаларын жасағанда;

- Жоғары оқу орындарында заңгер мамандарды даярлау үшін оқу процесінде қолдануға болады.

Ғылымды дамыту бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Қылмыстық заңнаманы ізгілендіру бағытындағы мемлекеттің қылмыстық саясатының ролі мен орнының маңызды екендігі Тұңғыш Президенттің Жарлығымен бекітілген ҚР 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында негізделген болатын. Сонымен қатар 2021 жылы 15 қазанда Президенттің Жарлығымен бекітілген ҚР-ның 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасында мемлекеттің қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы саясаты құқықтық саясаттың маңызды бағыты болып табылатындығы жөнінде баса айтылған.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және практикалық іске асыру мынадай негізгі бағыттарда жнзеге асырылды. Диссертациялық зерттеу барысында ғылыми нәтижелер және басқа да зерттеулер бойынша 12 мақала жарық көрді. Атап айтқанда, Scopus дерекқорына енетін журналдарда 1 мақала, web of science дерекқорына енетін журналдарда 1 мақала, уәкілетті орган бекітететін Ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялауға ұсынылатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілген ғылыми басылымдарда 7 мақала, Қазақстан Республикасы ғылыми журналдарда 1 мақала, Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда 2 мақала және шетелде өткен халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда 1 мақала, 2 оқу құралы жарияланды.

Диссертациялық зерттеудің жекелеген ережелері күндізгі және қашықтан білім алушыларға дәріс және семинар сабақтарын өткізу процесінде «Каспий қоғамдық университеті», М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының оқу процесінде сынамадан өткізіліп, пайдалануға енгізілді.